

17 Fernández-Batanero J.M., Montenegro-Rueda M., Fernández-Cerero J. Use of augmented reality for students with educational needs: a systematic review (2016-2021). *Societies*, 2022, vol. 12(2). <https://doi.org/10.3390/soc12020036>.

Жіберілген күні: 25 мамыр 2026 ж. **Қабылданған күні:** 26 маусым 2026 ж.

Жарияланған күні: 30 қыркүйек 2026 ж.

Авторлар туралы мәліметтер:

Бекежанова Райхан Карымжановна* – 8D01901 Арнайы педагогика БББ докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан Республикасы, 050010 Алматы қ., Төле би көш. 31; тел.: +77054518812; e-mail: raikhan_begezhanova@mail.ru.

Жиенбаева Надежда Бисеновна – психология ғылымдарының докторы, профессор зерттеуші, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан Республикасы, 050010 Алматы қ., Төле би көш. 31; тел.: +77054518812; e-mail: zh_nadejda@mail.ru.

Бекежанова Райхан Карымжановна* – докторант образовательной программы 8D01901 – Специальная педагогика, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Республика Казахстан, 050010 г. Алматы, ул. Төле би 31, тел.: +77054518812, e-mail: raikhan_begezhanova@mail.ru.

Жиенбаева Надежда Бисеновна – доктор психологических наук, профессор-исследователь, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Республика Казахстан, 050010 г. Алматы, ул. Төле би 31, тел.: +7 7054518812, e-mail: zh_nadejda@mail.ru.

Begezhanova Raikhan Karymzhanovna * – PhD student, “8D01901 – Special Pedagogy” educational program, Abai Kazakh National Pedagogical University, Republic of Kazakhstan, 050010, Almaty, 31 Tole Bi Str., tel.: +7 705 451 88 12; e-mail: raikhan_begezhanova@mail.ru.

Zhiyenbayeva Nadezhda Bissenovna – Doctor of Psychological Sciences, Research Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Republic of Kazakhstan, 050010, Almaty, 31 Tole Bi Str., tel.: +7 7054518812; e-mail: zh_nadejda@mail.ru.

XFTAP 17.82.94

ӨОЖ 82.0:378.147

<https://doi.org/10.52269/SEPT2632047>

ЖОО-ДА МЕМУАРЛЫҚ РОМАНДАРДЫ ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ТҰЛҒАНЫ ДАМУЫ МҮМКІНДІКТЕРІ: ӘДІСТЕМЕЛІК-ТӘЖІРИБЕЛІК АСПЕКТ

Галымжанова З.Т.* – PhD докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы.

Байтанасова Қ.М. – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы.

Мақалада жоғары оқу орнында мемуарлық романдарды оқыту арқылы студент тұлғасын дамыту мүмкіндіктері кешенді түрде қарастырылады. Зерттеу жұмысының өзектілігі қазіргі білім беру жүйесіндегі тұлғаға бағдарланған парадигмамен, ұлттық тарихи сананы қалыптастыру және студенттің рефлексивтік ойлауын дамыту қажеттілігімен айқындалады. Мемуарлық прозаның жанрлық ерекшеліктері, оның өзге әдеби формалардан айырмашылығы деректілік пен көркемдіктің синтезі, авторлық «меннің» нарративтік құрылымға айналуы және өткен тәжірибенің қазіргі сана тұрғысынан қайта пайымдалуы негізінде сипатталады. Мақалада қазақ әдебиетіндегі классикалық мемуарлық романдарды оқыту арқылы студенттің патриоттық сезімі, адамгершілік құндылықтары, психологиялық тұрақтылығы мен өзін-өзі тану қабілетін қалыптастырудың әдістемелік жолдары талданады. Зерттеу барысында мәтіндік-талдамалық, нарратологиялық, биографиялық және әдістемелік модельдеу әдістері қолданылып, олардың оқу үдерісіндегі нақты қызметі көрсетіледі. Сонымен қатар, мемуарлық прозаны оқыту мазмұнында қарастырылатын негізгі тақырыптар мен мәселелер жүйеленіп, практикалық сабақ үлгілері мен тапсырмалар арқылы студенттің сыни ойлау, интерпретациялау және рефлексия жасау дағдыларын дамыту жолдары ұсынылады. Зерттеу нәтижесінде мемуарлық романдарды оқыту тұлғаның когнитивтік, эмоционалдық және құндылық дамуын қамтамасыз ететін тиімді педагогикалық құрал екендігі дәлелденеді. Мемуарлық романдар студенттің жеке тәжірибесін мағыналандыруға, тарихи санасын қалыптастыруға және әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік береді. Осы тұрғыда мемуарлық прозаны оқыту қазіргі әдеби білім беру жүйесінде тұлға қалыптастырудың маңызды бағыттарының бірі ретінде қарастырылады.

Түйінді сөздер: мемуарлық роман, тұлға дамуы, тарихи сана, әдеби білім беру, оқыту әдістемесі, құндылық бағдар, шығармашылық ойлау.

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ ЧЕРЕЗ ПРЕПОДАВАНИЕ МЕМУАРНЫХ РОМАНОВ В ВУЗЕ: МЕТОДИКО-ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Галымжанова З.Т.* – PhD докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан.

Байтанасова К.М. – кандидат филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан.

В статье комплексно рассматриваются возможности развития личности студента в процессе изучения мемуарных романов в высших учебных заведениях. Актуальность исследования обусловлена современными тенденциями личностно-ориентированного образования, необходимостью формирования исторического сознания и развития рефлексивного мышления обучающихся. Жанровые особенности мемуарной прозы раскрываются через синтез документальности и художественности, трансформацию авторского «я» в нарративную конструкцию, а также переосмысление прошлого опыта с позиции настоящего. В работе анализируются методические подходы к формированию патриотических чувств, нравственных ценностей, психологической устойчивости и способности к самопознанию студентов на основе изучения классических мемуарных произведений казахской литературы. В исследовании использованы текстуально-аналитический, нарратологический, биографический методы, а также метод педагогического моделирования, что позволило определить их функциональную роль в образовательном процессе. Кроме того, систематизированы ключевые тематические направления содержания обучения мемуарной прозе, предложены практические задания и формы работы, направленные на развитие критического мышления, интерпретации и рефлексии обучающихся. В результате исследования доказано, что изучение мемуарных романов выступает эффективным педагогическим инструментом, обеспечивающим когнитивное, эмоциональное и ценностное развитие личности. Мемуарные романы способствуют осмыслению личного опыта, формированию исторического сознания и развитию социальной ответственности студентов. В этом контексте преподавание мемуарной прозы рассматривается как одно из приоритетных направлений современной системы литературного образования.

Ключевые слова: мемуарный роман, развитие личности, историческое сознание, литературное образование, методика обучения, ценностные ориентиры, творческое мышление.

OPPORTUNITIES FOR PERSONAL DEVELOPMENT THROUGH TEACHING MEMOIR NOVELS IN HIGHER EDUCATION: METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Galymzhanova Z.T.* – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan.

Baitanassova K.M. – Candidate of Philological Sciences, Professor. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan.

This article comprehensively examines the possibilities of developing students' personalities through the study of memoir novels in higher education institutions. The relevance of the research is determined by the contemporary paradigm of learner-centered education, the need to form historical consciousness, and to develop students' reflective thinking. The genre-specific features of memoir prose are revealed through the synthesis of factuality and fictionality, the transformation of the authorial "self" into a narrative construct, and the reinterpretation of past experience from the perspective of the present. The paper analyzes methodological approaches to fostering students' patriotism, moral values, psychological resilience, and self-awareness based on the study of classical memoir works in Kazakh literature. The study employs textual-analytical, narratological, and biographical methods, as well as pedagogical modeling, which allows identifying their functional role in the educational process. In addition, the key thematic components of teaching memoir prose are systematized, and practical tasks and instructional strategies aimed at developing critical thinking, interpretation, and reflection are proposed. The findings demonstrate that teaching memoir novels serves as an effective pedagogical tool that promotes students' cognitive, emotional, and value-based development. Memoir novels contribute to the reinterpretation of personal experience, the formation of historical consciousness, and the enhancement of social responsibility. In this regard, teaching memoir prose is considered one of the priority directions in modern literary education.

Keywords: memoir novel, personality development, historical consciousness, literary education, teaching methodology, value orientations, creative thinking

Кіріспе. Қазіргі жоғары білім беру жүйесінде тұлғаға бағытталған оқыту парадигмасы жетекші рөл атқарады. Үрдістегі әдеби білім берудің мақсаты тек мәтінді меңгерту емес, студенттің дүниетанымын, құндылық бағдарын, тарихи санасын қалыптастыруды көздейді. Жалпы көркем мәтінді түсінудің негізгі шарттарының бірі – баяндау құрылымын айқындау. Әдеби шығармада оқиға тек мазмұн ретінде ғана емес, белгілі бір баяндаушы арқылы жеткізілетін жүйе түрінде көрінеді. Сондықтан «кім баяндайды?» деген сұрақ әдеби талдаудың маңызды мәселесі екені айқын. Осы тұрғыда прозалық туындылардың ішінде мемуарлық романдарды ерекше қарастыруға болады.

Мемуарлық проза тарихи – әдеби құжат қызметімен қатар, белгілі бір жанрлық қағидаларға негізделген, поэтикалық ұйымдасуы мен баяндау тәсілдерінің типологиясы айқындалған көркем шығарма болып табылады. Оның жанрлық белгілері әдебиеттің даму үдерісінде қалыптасып, тарихи жағдайлар мен әдеби эволюцияның, сондай-ақ авторлық даралықтың ерекшеліктеріне қарамастан, өзінің негізгі параметрлерін тұрақты түрде сақтап келеді.

Мемуарлық романдардың әдебиеттегі орны мен оқырман санасына әсері өзгеше, маңыздылығы – автордың субъективті тәжірибесі арқылы тарихи шындықты қайта пайымдау мүмкіндігі. Оқырман мемуарлық романдарды оқу барысында өз санасын бұрынғы идеологиялық догмалардан тазартып, жаңа түсініктерді қабылдауға талпынады. Сонымен қатар, мемуарлық романдардың эмоционалдық және интеллектуалдық әсері ерекше байқалады. Студенттер әдебиетті оқи отырып, белгілі бір даму кезеңіндегі әдеби процестің ерекшеліктерімен танысады. Осыған байланысты жазушының өмірбаянына қатысты мәліметтер үлкен маңызға ие болады, өйткені олар кең тарихи-мәдени контекст аясында қарастырылады. Жазушының өмірі мен шығармашылығы жайында сөз қозғағанда мемуарлық әдебиет, хаттар және замандастарының естеліктері ерекше орын алады. Мемуарлық әдебиетпен дұрыс ұйымдастырылған жұмыс оқытушыға студенттердің дүниетанымын едәуір кеңейтуге, олардың көркем әдебиетті оқуға деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Мемуар – жазушы болмысының бір бөлшегі, авторды толғандырған ойлар мен идеялар, мәселелер ғана емес, сонымен қатар көркем мәтінді түсінудің кілті. Мемуарлардың көмегімен қызығушылық тудырған шығарманы неғұрлым толық талдауға болады, бұл жазушының шығармалары мен оның өмірі арасындағы өзара байланысты тереңірек анықтауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл талданып отырған шығарманың мәнін ұғынудың маңызды элементі болып табылады және мәтінді тереңірек қабылдауға ықпал етеді.

Мемуарлар мен естеліктерді оқу арқылы жазушылардың өмірі мен қызметін шынайы дәлдікпен қайта құруға болады. Олар кейінгі ұрпақ үлгі тұтып, мақтаныш ететін тұлғалар ретінде танылады. ЖОО-да мемуарлық-автобиографиялық материалдарды оқу өзектілікке ие. Көркем шығармаларды оқу және талдау, бағдарламаға енген туындыларды түсіну үшін қажетті деректермен танысу, сондай-ақ сөз шеберлерінің өмірбаяндық мәліметтерін білу әдеби білім берудің негізі болып табылады.

Мемуарлық романның жанрлық табиғатын айқындайтын маңызды ерекшеліктердің бірі – оның тәрбиелік және тағылымдық әлеуетінің жоғары болуы. Бұл шығармаларда бас кейіпкер мен оның әлеуметтік ортасының өмірлік тәжірибесі, күрес жолында қалыптасқан адамгершілік қасиеттері, мінез ерекшеліктері, рухани болмысы ғана емес, олардың әлсіз тұстары мен қателіктері де шынайы бейнеленеді. Осындай өмірлік тәжірибенің көркемдік тұрғыдан жинақталуы оқырманға ой салып, тұлғалық дамуға ықпал ететін өнегелік мазмұн қалыптастырады. Сондықтан тәрбиелік қызмет мемуарлық романның көркемдік деңгейіне тәуелсіз, оның жанрлық табиғатына тән әлеуметтік-функционалдық белгі ретінде танылады. Қазақ әдебиетіндегі мемуарлық романдардың оқырман тарапынан кең қызығушылыққа ие болуы да олардың өмір шындығына негізделген тағылымдық мазмұнымен сабақтас. Авторлардың жастың шағында бастан өткерген оқиғалары, жетістіктері мен өмірлік жаңсақтықтары жеке тәжірибені жинақталған өмірлік сабаққа айналдырып, оқырманның дүниетанымы мен адамгершілік құндылықтарының қалыптасуына ықпал етеді.

Зерттеу мақсаты: Мақала жоғары оқу орындарында мемуарлық романдарды оқыту негізінде студент тұлғасын дамытудың әлеуетін анықтаудың, күнделікті үрдісте аталған мәселені тиімді жүзеге асырудың әдістемелік және практикалық тетіктерін айқындауды көздейді.

Зерттеу міндеттері:

1. Мемуарлық романның жанрлық-нарративтік ерекшеліктерін айқындау;
2. Қазақ әдебиетіндегі мемуарлық шығармалардың тұлғалық әлеуетін анықтау;
3. Оларды ЖОО-да оқыту барысында қолданылатын тиімді әдістер мен технологияларды ұсыну.

Материалдар мен әдістер. Мәтіндік-талдамалық әдіс – мемуарлық шығармалардағы авторлық «мен», баяндау формалары мен эмоциялық бағалауды анықтау үшін қолданылды. Бұл әдіс студенттердің мәтінді терең түсіну дағдысын қалыптастыруға негіз болады.

Нарратологиялық талдау – баяндаушы типін, уақыт құрылымын, фокализацияны айқындауға бағытталды. Бұл әдіс арқылы студенттер «автор – нарратор – кейіпкер» арақатынасын ажыратуды үйренеді.

Биографиялық әдіс – автор өмірі мен мәтін арасындағы байланысты көрсету үшін қолданылды. Бұл тәсіл студенттің тарихи тұлғаны тұтас қабылдауына мүмкіндік береді.

Әдістемелік модельдеу – оқу процесінде қолданылатын тапсырмалар мен технологияларды құрастыру үшін пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылау. Мемуарлық романдарды оқыту – тек әдеби білім беру емес, тұлғаның өзін-өзі тану үдерісін ұйымдастыру болып табылады. Мемуаршы өткенді тек мұқият қалпына келтіріп қана қоймайды, сонымен бірге оны қайта жасап, өзіндік «өткенін» тудырады, оны «екінші шындық» ретінде бейнелейді. Мұндай жағдайда мемуарларды оқу барысында оқырманның тарихи құзыреттілігі, мәдени және өмірбаяндық танысуы ғана емес, сонымен қатар мәтінді қабылдаудың психологиялық, ассоциативтік, эмоциялық қырлары да маңызды рөл атқарады. Кейбір тұстарда студенттің генетикалық жады, жазушы қайта жандандырған көріністерді көзбен елестету қабілеті, баяндаудың ырғақтық әуезін сезінуі, сөздің музыкалық өрнегін ұғына білуі айрықша мәнге ие болады. Осылайша, мемуарлық мәтін студенттен ерекше зейінді, терең ойлы оқуды және жан-жақты қабылдауды талап етеді. Ол тарихи, мәдениеттану, философия және әдебиеттануға деген даярлықпен тығыз байланысты. Мұның бәрі мемуарларды көпқабатты, күрделі әдеби құбылыс ретінде сипаттайды; олардың көпқырлылығы, мағыналық және композициялық синкреттілігі бір жақты бағалауға да, бір мәнді қабылдауға да мүмкіндік бермейді.

Мемуарлық шығарманың құндылығы – автордың оқиғаларға тікелей қатысушы ретінде баға беруі мен көркемдік әдістерді ұштастыра білуінде. Орыс әдебиеттанушысы Л. Гинзбург мемуарлық әдебиеттің ерекшеліктерін зерттей отырып, оның оқырманға әсерін атап өтеді. Ол мемуарлық шығармалардың субъективтілігі мен автордың жеке тәжірибесі арқылы тарихи шындықты қабылдаудың маңыздылығын көрсетеді. Л.Гинзбургтың пікірінше, мемуарлар оқырманға өткен оқиғаларды жеке көзқарас тұрғысынан түсінуге мүмкіндік береді, бұл олардың тарихи танымын байытады [1].

Көркем мәтіндегі баяндау немесе нарратив шығарманың композициялық құрылымын ұйымдастырып, сюжеттік дамудың жүзеге асу тетігін айқындайды. Осыған байланысты қазіргі нарратологиялық зерттеулерде «автор», «нарратор», «әңгімелеуші» және «кейіпкер» ұғымдары өзара сабақтастықта қарастырылып, олардың қызметі көркем мәтіннің ішкі құрылымы аясында анықталады. Шығармадағы баяндауды жүзеге асыратын негізгі субъект – нарратор. Ол оқиғаларды баяндаушы тұлға, яғни, мәтіннің баяндау стратегиясын қалыптастырады. Нарратор әрдайым нақты автормен сәйкес келе бермейді, бірақ жекелеген жанрларда, әсіресе мемуарлық шығармаларда, автор мен нарратор тұлғасы бір арнада тоғысуы мүмкін. Сондықтан нарратор ұғымы нарратологияның негізгі категорияларының бірі ретінде қарастырылады.

Нарратив – белгілі бір оқиғаларды уақыттық және себеп-салдарлық байланыс негізінде жүйелі түрде баяндайтын мәтіндік құрылым. Нарративтік сипат әртүрлі жанрларда көрініс табады: көркем проза, фольклорлық мұралар, күнделіктер, хаттар, жылнамалар, естеліктер және оқиғалы тұрмыстық әңгімелер. Осылардың ішінде нарративтің ең күрделі әрі көркемдік тұрғыдан кемел үлгісі – әдеби нарратив, бұл автор тарапынан көркемдік мақсатпен ұйымдастырылып, кейіпкерлер мен олардың өміріндегі оқиғаларды белгілі бір баяндау жүйесі арқылы ұсынатын мәтін болып табылады.

Мемуарлық романның жанрлық табиғатында нарративтік құрылым айырықша маңызға ие. Өйткені мұндай шығармаларда баяндаушы қызметін көбіне автордың өзі атқарып, өмірлік тәжірибесін тарихи және қоғамдық оқиғалармен сабақтастыра баяндайды. Осы ерекшелік мемуарлық романда деректілік пен көркемдіктің, жеке жады мен тарихи жадтың, авторлық рефлексия мен оқиғалық баяндаудың табиғи бірлігін қалыптастырады. Сол себепті мемуарлық романның нарративтік жүйесін талдау автор тұлғасының баяндаудағы қызметін, баяндау стратегиясын және шығарманың жанрлық ерекшелігін айқындаудың маңызды ғылыми негіздерінің бірі болып саналады.

Нарратология ғылымының жетекші өкілдерінің бірі, неміс әдебиеттанушысы Вольф Шмидтің пікірінше, автор мен нарратордың арақатынасы былайша сипатталады: автор – тарихи тұлға, ал нарратор – мәтін ішіндегі баяндаушы [2, 25 б.]. Ал Жерар Женетт теориясы бойынша, баяндау тәсілі мен фокализация мемуардағы субъективтілікті ұйымдастыратын негізгі құрал болып табылады [3]. Бұл ерекшелік студентке мәтіндегі «мен» ұғымын талдауға, яғни сыни ойлау мен нарративтік сауаттылықты дамытуға мүмкіндік береді.

Жоғары оқу орындарында мемуарлық романдарды оқыту негізінде тұлғаны дамыту мүмкіндіктерін жан-жақты талдау бұл үдерістің кездейсоқ емес, өзара тығыз байланысқан бірнеше педагогикалық әрі психологиялық механизмдер арқылы жүзеге асатынын көрсетті. Атап айтқанда, студенттің тарихи санасын қалыптастыру, жеке тәжірибені түсіну, эмпатия мен сыни ойлауды дамыту сияқты бағыттар осы үдерістің негізгі тірегіне айналады.

Бұл механизмдердің тиімділігі тек теориялық тұжырымдармен шектелмей, нақты оқу мазмұны, мәтіндік талдау, интерпретация және практикалық тапсырмалар арқылы айқын дәлелденеді. Яғни, мемуарлық шығармаларды жүйелі оқыту студенттің тек білімін арттырып қана қоймай, оның тұлғалық қалыптасуына тікелей ықпал ететін кешенді білім беру құралы ретінде көрінеді.

Мемуарлық прозаны оқыту мазмұнында ең алдымен жанр табиғатын түсіндіру мәселесі қарастырылады. Бұл деңгейде студент мемуарды жай өмірбаяндық баяндау емес, күрделі нарративтік құрылым ретінде қабылдауға үйренеді. Мұнда автор, нарратор және кейіпкер арақатынасы, уақыттың ретроспективті ұйымдасуы, субъективті баяндау ерекшеліктері талданады. Осындай теориялық түсініктер студенттің мәтінді «оқып шығу» деңгейінен «түсіну және талдау» деңгейіне көтерілуіне ықпал етеді.

Келесі маңызды кезең – нақты мемуарлық романдарды талдау арқылы тұлғалық мазмұнды ашу. Қазақ әдебиетіндегі С. Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» шығармасын оқыту барысында студент тарихи оқиғаларды автордың жеке тәжірибесі арқылы қабылдайды. Бұл жерде мәтін тек дерек көзі емес, тарихи сананы қалыптастыру құралына айналады. Шығармадағы нарративтік құрылым хронологиялық принципке негізделгендіктен, оқиғалар табиғи уақыт ағымымен өрбиді. Мұндай баяндау стратегиясы мемуарлық романның деректілік сипатын күшейтіп, баяндаушының сенімділігіне негіз қалайды. Авторлық баяндау поэтикалық өрнекпен, ұлттық мәдени кодтарды танытатын тілдік бейнелеу құралдарымен астасып, шығарманың эстетикалық әсерін арттырады. Ал табиғат көріністері нарративтің эмоционалдық кеңістігін қалыптастырып, баяндаушының ішкі рефлексиясын, психологиялық ахуалын және оқиғаларға деген авторлық көзқарасын танытатын семантикалық компонент қызметін атқарады. Мысалы, төмендегі үзіндіде саяси оқиға мен табиғаттың үндестігі көрінеді: «Жаздың толық-сыған кезін түрмеде өткізіп отырмыз...Түрме жұрттың бәріне де оңай емес. Лас, тар, сасық қапас кімге жеңіл тиеді? Әсіресе, жаз күні...Қапас әсіресе жаз күні, өте-мөте қазаққа оңай тимейді. Жаратылыстың құшағында өскен қазақ баласына шынжырлы тар қапас дозақтан да қиын... Терезеде отырып, көк белес, көк ала белес, көк далаға қараймын. Жаздың жұмсақ желі терезенің ашық көзінен кіріп, жібектей болып бетті шарпиды. Жібек желге төсімді ашамын. Барлық денемді тосамын, Күйіп-жанған денеге жібек желдің жұмсақ демі шипа тәрізді тиеді» [4, 318]. Бұл жерде табиғат суреттелуі арқылы саяси оқиғаның мағынасы күшейтіліп, авторлық баға берілген. Сонымен қатар, көркемдік бейнелеу құралдары арқылы күрес жолындағы ауыртпашылықтарды былайша жеткізеді: «...Қаңтар айының басы. Қыстың қалшылдап тұрған уақыты. Күн шаңытып, қызыл-жасыл болып, құлақтанып, шатынап, жасыл ұшқын шашады. Жел қарсы алдымыздан. Шытырлаған шұнақ аяз бет қаратпайды. Қарсы алдымыздан жалаңдаған жел дем алғызбайды. Тура қаратқызбайды. Тіфу дегенде түкірік жерге түспейді. Жерге түссе мұз болып қатып түседі. Келе жатқан кісінің аяғының астынан қардың шықырлағаны көз көрімнен ойбайлап естіледі. Бет-ауызға тұрған қырау шоқпардай мұз болып қатып, бетті, мұрынды мұз болып қариды. Шаршаған соң денеден будақтап тер шығады. Терді жалақтаған шұнақ аяз жалап алады», – деген үзіндідегі сипаттау оқырманға терең эмоциялық әсер қалдырып, кейіпкердің жан дүниесіндегі күйзелісті айқын сезіндіреді. [4, 404].

Мұндай мәтіндік талдау студенттердің тұлғалық қабілеттерін дамытуда маңызды дидактикалық және тәрбиелік әлеуетке ие екенін көрсетеді. Алдымен, мемуарлық романдар оқырманды өткен кезеңдерге жетелеп, сол уақыттың атмосферасын сезінуге мүмкіндік береді. Тарихи оқиғалармен байланысы бар немесе белгілі бір мәдени кезеңдерді сипаттайтын романдарда бұл ерекше байқалады. Автордың естеліктері арқылы өткен шақтың бояуын, иісін, дыбысын қайта елестетіп, сол кезеңнің рухын сезінеді. Автордың немесе кейіпкердің жеке тағдыры баяндалатын романдар оқырманын эмоционалдық тұрғыдан баурауға, жеке тұлға тағдырын зерттеуге, адамның ішкі әлеміне еніп, оның жан азабын, қуанышын, өмірге деген көзқарасын түсінуге әсер етеді. Мемуарлық романды оқу барысында студент тарихи оқиғаларды тек фактологиялық деңгейде емес, автордың жеке тәжірибесі, сезімі мен дүниетанымы арқылы қабылдауды үйренеді. Бұл үдеріс тарихи сананың қалыптасуына, өткенді эмоционалдық әрі құндылықтық тұрғыдан пайымдауға мүмкіндік береді.

Қазіргі жоғары білім беру жүйесінде мемуарлық романдарды оқыту тек әдеби-теориялық талдаумен шектелмей, студент тұлғасын қалыптастырудың маңызды тетігі ретінде қарастырыла бастады. Бұл ретте, *Review of General Psychology* журналында жарияланған Dan P. McAdams еңбегі ерекше ғылыми-әдіснамалық мәнге ие. Зерттеуші ұсынған *narrative identity* (нарративтік сәйкестілік) тұжырымдамасы адамның өзіндік «менін» өмірлік тәжірибені әңгімелеу арқылы құрастыратынын дәлелдейді. Яғни тұлға өзінің өткенін белгілі бір мағыналық жүйеге түсіріп, оны нарративтік құрылымға айналдыру арқылы ішкі тұтастыққа қол жеткізеді [5]. Аталған теорияны мемуарлық романдарды оқыту үдерісіне бейімдейтін болсақ, студент тек мәтінді қабылдаушы ғана емес, сонымен бірге оны интерпретациялайтын, өзіндік тәжірибесімен байланыстыратын белсенді субъект ретінде танылады. Мемуарлық шығармалардағы авторлық «мен» мен баяндаушы позициясының ерекшелігі студенттің жеке тәжірибесімен резонанс тудырып, рефлексиялық ойлау дағдыларын дамытады. Нәтижесінде білім алушы көркем мәтінді талдау арқылы өзінің өмірлік ұстанымдарын қайта қарастырып, тұлғалық даму траекториясын айқындауға мүмкіндік алады. Сонымен қатар, мемуарлық романдардағы ретроспективті баяндау, тарихи оқиғаларды субъективті қабылдау және автор-кейіпкер бірлігі студенттің сыни ойлау қабілетін жетілдіруге ықпал етеді. Бұл үдерісте білім алушы деректілік пен көркемдіктің арақатынасын ажыратып, авторлық интерпретацияның табиғатын түсінеді. Мұндай талдау түрі тек әдеби білімді тереңдетіп қана қоймай, тұлғаның әлеуметтік-мәдени тәжірибесін кеңейтеді. Осылайша, нарративтік сәйкестілік теориясы мемуарлық романдарды оқытудың әдістемелік негізін жаңаша пайымдауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, мемуар мәтіндерін оқу барысында студенттің өзіндік «менін» қалыптастыру, өмірлік тәжірибені рефлексиялау және құндылық бағдарын айқындау жүзеге асады. Бұл өз кезегінде мемуарлық прозаны жоғары оқу орындарында оқытудың тек әдеби емес, сонымен қатар тұлғалық-дамыту әлеуетін айқындайды.

Көркем мәтіндегі поэтикалық баяндау, табиғат пен адам күйінің астасуы, ұлттық колорит пен бейнелі тіл студенттің эстетикалық талғамын жетілдіріп, көркем ойлау қабілетін дамытады. Табиғат суреттері мен саяси жағдайдың өзара байланысын ұғыну арқылы білім алушы мәтінді кешенді

талдауға, астарлы мағыналарды ашуға дағдыланады. Бұл, өз кезегінде, сыни ойлау, интерпретация жасау және символдық деңгейде қабылдау қабілеттерін күшейтеді. Сонымен қатар, шығармадағы ауыр тарихи кезеңдердің эмоционалдық суреттелуі студенттің эмпатиялық сезімін оятып, адамгершілік-рухани құндылықтарды тереңірек түсінуге ықпал етеді. Қиындық, күрес, ерік-жігер сияқты ұғымдарды көркем бейнелер арқылы қабылдау тұлғаның ішкі дүниесін байытып, өмірлік ұстанымдарын қалыптастыруға әсер етеді.

Мемуарлық романдар оқырманның санасында тек құжаттық мәліметтер жиынтығы ретінде ғана емес, адамның өмір жолын, өткеннің болмысын, тарихи шындықты тануға деген интеллектуалдық және эмоциялық қызығушылықты оятатын ерекше жанр ретінде көрініс табады. Жазушы С. Мұқановтың «Өмір мектебі» мемуарлық романынан еңбекқорлық пен білімге құштарлықты қалыптастыру, қарапайымдылық пен адамгершілік қағидаларын үйрету, мақсатқа жету жолындағы табандылық тәрізді тәрбиелік құндылықтарды сіңіруге болады. Автор өзі жетімдікті бастан кешкен кездері мен қиындықтары жайлы: «Адам көнбейтін қиындық жоқ. Мен масаның да азабына көндіге бастадым... Сансызбайдыкі сараң үй болып шықты: ірімшік пен құрттан басқа шайнаманы, үйінде қымызы бола тұра, айраннан басқа сусынды маған жібермейді ол... Пішеншілердің ішінде аштауы да мен болдым. Менің өлеңдер жинағыма кіріп жүрген «Жалшының зары» деген өлең дәл осы кезде жазылған еді» [6, 458б.].

«Өмір мектебі» мемуарлық романы тұлғаның қалыптасу жолын көрсететін өмірлік модель ретінде қарастырылады: студент кейіпкердің әлеуметтік ортада қалай қалыптасқанын талдай отырып, өз өмірімен салыстырады. Қасіретті күндерін боямасыз суреттеген жазушының болашаққа деген сенімі мен жақсылыққа ұмтылысы оны үздіксіз алға жетелегенін байқаймыз. Жетім баланың мұңы мен зары көп болғанымен бар күш-жігерінді салып еңбек етсең мақсатқа жетуге болатынын айқын көрсеткен. Тер төгіп, адал еңбек ету адамды даңққа бөлейтінін естен шығармаған жөн.

Ұлттық болмысты сақтау, қазақтың дәстүрлі тәрбиесі мен кеңестік жүйе арасындағы қайшылықтар, отбасы институтының маңызы, ана мен бала арасындағы байланыс мәселесінде жазушы Ш. Мұртазаның «Ай мен Айша» мемуарлық романының тәрбиелік мәні зор. Шығарманы оқи отырып анаға деген құрмет пен адалдықтың үлгісін көріп, отансүйгіштік пен ұлттық сана-сезімнің биіктігін ұғынуға жетелейді. Ана бейнесі арқылы халықтың ұлттық рухын көрсеткен бұл шығармада Айшаның төзімділігі мен қайсарлығы ерекше. Мемуарлық романдарды оқыту барысында студенттердің шығармаға деген қызығушылығын арттыру үшін дәстүрлі түсіндіру тәсілдерімен шектелмей, оларды мәтіннің ішкі әлеміне жетелейтін белсенді оқыту технологияларын қолдану тиімді. Осындай әдістердің бірі – проблемалық жағдаятқа негізделген Case Study технологиясы. Бұл тәсілде шығарманы талдауға кіріспес бұрын білімгерлерге өмірлік таңдау мен адамгершілік ұстанымдарға қатысты проблемалық сұрақ ұсынылады. Мәселен: «Егер тұтас бір әулеттің тағдыры сіздің қабылдайтын бір ғана шешіміңізге тәуелді болса, қандай әрекет жасар едіңіз?» деген сауал студенттердің жеке тәжірибесі мен шығарманың идеялық мазмұны арасында байланыс орнатып, Айша ананың басынан өткен қиындықтар мен ерліктерді сырттай бақылаушы емес, ішкі қатысушы ретінде қабылдауына мүмкіндік береді.

Шығарманы қазіргі медиа мәдениетпен сабақтастыруда оның мазмұнын жаңа қырынан игеруге ықпал етеді. Бұл тұрғыда роман оқиғаларын бүгінгі цифрлық коммуникация кеңістігіне бейімдеу студенттердің шығармашылық ойлауын жандандырады. Мысалы, «Егер Барсханның бүгінгі күні Instagram парақшасы болса, соғыс жылдарындағы ауыл өмірін қандай стористер арқылы бейнелер еді?» деген тапсырма кейіпкердің өмірлік тәжірибесін қазіргі жастардың дүниетанымымен ұштастырып, мәтінді заманауи қабылдау тұрғысынан пайымдауға жағдай жасайды.

Шығарманы терең қабылдауға бағытталған әдістердің қатарында «Оқырман күнделігі» мен ассоциациялық талдау тәсілдерінің де маңызы зор. Бұл жұмыстар барысында студенттер оқиға желісін ғана емес, өздеріне ерекше әсер еткен көркем детальдарды, символдық бейнелерді, иіс, түс немесе дыбыстық образдарды белгілеп отырады. Мысалы, қара нанның иісі сияқты көркемдік детальдар мәтіннің эмоциялық – психологиялық кеңістігін тануға және авторлық баяндаудың поэтикалық ерекшелігін сезінуге мүмкіндік береді.

«Ай мен Айша» романы адамгершілік, адалдық, мейірім, рухани тазалық секілді жалпыадамзаттық құндылықтарды көркемдік тұрғыдан танытатын шығарма болып табылады. Романдағы Айша бейнесі арқылы студенттер жақсылық пен жамандықтың ара жігін ажырату, сабырлылық, төзімділік, жауапкершілік және отбасылық құндылықтардың мәнін ұғынады. Сондай-ақ шығарма ұлттық дүниетанымды қалыптастыруға да қызмет етеді. Онда қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрі, дүниені қабылдау ерекшелігі мен рухани мәдениеті табиғи түрде көрініс тапқан. Осы тұрғыдан романды оқыту ұлттық тарихи жадты сақтауға, этномәдени құндылықтарды бағалауға және қазақы дүниетанымның ерекшеліктерін тануға мүмкіндік береді. Бұған қоса шығарма өткен мен бүгінді сабақтастыратын рухани көпір қызметін атқарып, ұрпақтар арасындағы мәдени байланысты нығайтуға және әдеби мұраға құрмет сезімін қалыптастыруға ықпал етеді.

Студенттердің романды терең меңгеруі үшін репродуктивті оқыту тәсілдерінен гөрі олардың зерттеушілік белсенділігі мен сыни ойлау қабілетін дамытатын интерактивті технологияларды қолдану анағұрлым нәтижелі. Мұндай әдістер студенттердің мәтінмен өздігінен жұмыс істеуіне, шығарманың көркемдік құрылымы мен баяндау поэтикасын дербес талдауына жағдай жасайды. Осы бағытта рөлдік ойындар мен «кейіпкерге хат» технологиясының мүмкіндігі ерекше. Мысалы, студенттерге ересек

Барсханның атынан балалық шағындағы Барсханға немесе Айша анаға хат жазу ұсынылады. Бұл тапсырма баяндаудағы уақыт пен кеңістік сабақтастығын, өткен мен бүгіннің байланысын және кейіпкердің ішкі эволюциясын терең түсінуге мүмкіндік береді.

Шығармадағы әлеуметтік және психологиялық мәселелерді жүйелі талдау үшін «Фишбоун» (балық қаңқасы) әдісін қолдануға болады. Бұл технология бойынша балықтың бас бөлігіне негізгі мәселе – Мұртаза әулетінің трагедиясы белгіленеді. Жоғары сүйектерге трагедияның себептері (репрессия, соғыс, әлеуметтік теңсіздік), төменгі сүйектерге мәтіннен алынған нақты дәлелдер мен көркемдік детальдар орналастырылады. Ал, құйрық бөлігінде талдаудың қорытынды тұжырымы беріледі. Мұндай құрылым студенттердің мәтінді себеп-салдарлық байланыста талдауына және тарихи оқиғалардың көркемдік шешімін кешенді бағалауына мүмкіндік береді.

Мұхтар Мағауиннің «Мен» романы қазақ мемуарлық прозасының жанрлық және көркемдік мүмкіндіктерін кеңейткен, ұлттық рухани дүниетанымды терең танытқан шығармалардың бірі болып саналады. Романның поэтикалық құрылымында аңыздар, эпостық сарындар, шежірелік деректер, мақал-мәтелдер, жыраулар поэзиясы, ертегілік мотивтер, жоқтау мен бата дәстүрі сияқты фольклорлық элементтер кеңінен қолданылған. Бұл көркемдік қабаттар автордың халықтық жадымен, ұлттық дүниетаныммен және тарихи-мәдени тәжірибемен тығыз сабақтастығын айқындап, шығарманың идеялық-көркемдік тұтастығын күшейтеді.

«Мен» мемуары авторлық рефлексияның жоғары деңгейін көрсететін шығарма ретінде студенттің өзін-өзі тану үдерісін тереңдетеді. Ғылым-білімге құштарлық, өзіндік бағдарды айқындау, мақсат қою және оған жету жолындағы ұзақ та қиын жолды жүріп өту үшін әрбір жоғары оқу орнының студенті аталған мемуарды оқуы қажет. Бұл шығармада тарих та, фольклор да, философия мен әдебиет жауһары да бар. Оқыған сайын тынысың кеңіп, дүниетанымың байи түсетін тілдік шеберлік те, танымдық ақпарат та мол. Романда жазушының іргелі ғылыми және әдеби еңбектерінің қандай жағдайда әрі қандай қажырлы еңбек нәтижесінде жазылғаны шынайы бейнеленеді. Баяндау барысында автордың ғылымға деген адалдығы, биік мақсатқа ұмтылысы және сол мұратқа жету жолындағы үздіксіз ізденісі айқын көрініс табады. Бұл қырлары шығарманың танымдық және тәрбиелік әлеуетін арттырып, оқырманға еңбекқорлық пен ғылыми жауапкершіліктің маңызын терең сезіндіреді. «Адамға рас, Аллаға анық – сол ұлы жыраулардың қайтадан тірілуі біздің азап–бейнетіміздің арқасында ғана мүмкін болды. Ұмытылғандарды еске түсірдік, есімі көмескілерді қайта жаңғырттық, бір өлең, жарым өлеңнен тірнектеп құрадық, ғылыми–текстологиялық екшеуден өткіздік, сөйтіп, тұтас бір дәуірдің әдебиетін нұсқаладық, сол әдебиеттің деректі негіздерін айқындап, мән–мағынасын белгіледік, нәтижесінде, ұлт тарихындағы төрт ғасыр – Қазақ Ордасы заманындағы әдебиет мүмкін болған дәрежесінде қалпына келтірілді. Осының бәрі «Қобыз сарыны», «Алдаспан» деген кітаптар негіздеп, жүзеге асырған іс. Есер, есірік болмаса, аз – маз сауаты бар әдебиетшінің ешқайсысы бұған күмән айта алмайды. Ғылым – бейнеті көп, өнімі аз шаруа. Мен бейнет көрдім демеймін, өнімсіз қалдым деп те шағынбаймын. Қалап алған істің азабы болмайды. Бірақ өте көп уақытым кетті. Таза проза жазатын алтын сағаттар», – деп ағынан жарылады [7, 69].

«Мен» романын ЖОО-да оқытуда тек мазмұнды түсіндіру жеткіліксіз болады, студенттерді мәтінмен белсенді жұмысқа тартатын, сыни ойлауын дамытатын әдістерді қолданған абзал. Мемуардың өзі жеке тұлғаның рухани эволюциясы мен тарихи сана тоғысқан күрделі туынды болғандықтан төмендегідей көпқырлы тәсілдер тиімді болады. Негізінде интерактивті талдау әдістері жақсы нәтиже береді деп санаймыз. Автордың «мен» концепциясын түсінуде «close reading» (терең мәтіндік талдау) арқылы студенттерге нақты үзінділер беріп, тілдік ерекшелікті, ішкі монологтар мен астарлы мағыналарды талдауға болады. Сондай-ақ, дискуссия және пікірталас әдісінің де ролі ерекше. Романдағы авторлық позиция, тарихи оқиғаларға көзқарас, ұлттық болмыс мәселелері бойынша сұрақтар қойып, студенттер арасында пікірталас ұйымдастыру өзіндік ой-пікірін ашық айту мен жеке ұстанымды аңғартады. «Автордың «мені» – жеке тұлға ма, әлде ұлттың жиынтық бейнесі ме?» деген сияқты проблемалық сұрақтар студенттердің ойлауын тереңдетеді.

Салыстырмалы талдау әдісі арқылы Мұхтар Мағауин шығармасын басқа мемуарлық немесе автобиографиялық туындылармен салыстыру (қазақ немесе әлем әдебиетінен) студенттердің әдеби кеңістікті кеңірек түсінуіне ықпал етсе, жобалық оқыту (project-based learning) әдісі студенттерге шағын зерттеу жобаларын беру: мысалы, романның тарихи контекстін зерттеу, автор өмірбаянымен байланысын ашу, немесе шығармадағы ұлттық идеяларды талдауда тиімді. Бұл әдіс дербес ізденісті дамытатын сөзсіз.

Рефлексиялық жазба (эссе) әдісі студенттерге «Бұл шығарма менің дүниетанымыма қалай әсер етті?» немесе «Автордың өмірлік ұстанымынан не үйренуге болады?» деген тақырыптарда эссе жаздырудың да маңызы зор. Қазіргі ЖОО-ға сай цифрлық әдістерді қосуға болады: презентациялар, подкаст дайындау, немесе әдеби кейіпкер атынан блог жүргізу сияқты шығармашылық тапсырмалар студенттердің қызығушылығын арттырады.

Мемуарлық романдар тәуелсіз ел жастарының әдебиетке қызығушылығын арттыруда айрықша мәнге ие. Олардың әсері бірнеше қырынан көрінеді. Мұндай шығармалар жас оқырманның өз халқының тарихына деген танымдық қызығушылығын оятып, өткенді тереңірек түсінуге және ұлттық құндылықтарды қабылдауға жол ашады. Мемуарлық туындыларда өмірлік мақсатқа жету жолындағы күрес

пен қиындықтарды еңсеру тәжірибесі кеңінен бейнеленіп, бұл жастардың тұлғалық дамуын нығайтып, оларға рухани серпін береді. Шығармада көрініс тапқан тарихи тұлғалардың ерік-жігері мен қайраткерлік болмысы жас буын үшін өнеге болып, олардың өзіндік «менін» қалыптастыруға ықпал етеді. Осы мәтіндермен жұмыс барысында тұлға дамуының негізгі механизмі – рефлексия іске қосылады. Студент мәтіндегі тәжірибені өз өмірімен салыстырады, өткенді бағалау тәсілін меңгереді, өз болмысын түсінуге ұмтылады. Бұл құбылыс халықаралық зерттеулерде де дәлелденген: мемуарлық баяндау жеке тәжірибені қайта құрылымдау арқылы тұлғаның өзін-өзі түсінуіне ықпал етеді [8]. Демек, мемуарлық мәтін – тек оқу материалы емес, ішкі диалог құралы.

Тұлға дамуының тағы бір маңызды механизмі тарихи сананы қалыптастыру болып табылады. Михаил Бахтиннің хронотоп теориясы тұрғысынан алғанда, мемуарлық мәтінде уақыт пен кеңістік жеке тәжірибе арқылы беріледі [9]. Бұл студентке тарихты абстрактілі құбылыс ретінде емес, нақты адам өмірімен байланысты құбылыс ретінде түсінуге мүмкіндік береді. Нәтижесінде тарихи оқиғалар эмоционалдық тұрғыдан қабылданып, тереңірек меңгеріледі. Сыни ойлау мен нарративтік сауаттылықтың дамуы да маңызды механизм. Мемуарлық мәтіндерді талдау барысында студент «кім сөйлеп тұр?», «қандай позициядан баяндалып отыр?» деген сұрақтарға жауап іздейді. Бұл сұрақтар мәтінді құрылымдық деңгейде түсінуге мүмкіндік береді. Жерар Женетт ұсынған фокализация ұғымы осындай талдауларда нақты қолданыс табады. Нәтижесінде студент мәтінді дайын ақпарат ретінде емес, талдауға болатын жүйе ретінде қабылдайды.

Мемуарлық романдарды оқыту арқылы тұлғаны дамытудың маңызды бағыты ретінде эмоционалдық және коммуникативтік қабілеттердің қалыптасуын айтуға болады. Мемуарлық романдардағы кейіпкерлердің ішкі әлемін түсіну студенттің эмпатиясын дамытады. Ол өзгенің тәжірибесін түсінуге, оны қабылдауға үйренеді. Бұл қазіргі білім беру жүйесінде өзекті саналатын soft skills (тиімді дағдылар) қалыптасуына ықпал етеді.

Оқыту мазмұнында маңызды орын алатын тағы бір мәселе – шығармашылық және тәжірибелік әрекет. Мемуарлық прозаны оқыту тек талдаумен шектелмей, студенттің өзіндік мәтін құру әрекетімен толықтырылады. Сонымен қатар, мемуарлық романдарды оқыту барысында тұлға дамуы келесі сұрақтарға нақты жауап береді:

Тұлға қалай дамиды?

– мәтін арқылы өз тәжірибесін қайта ойлау, рефлексия жасау арқылы.

Қайтіп дамиды?

– автор тәжірибесін интерпретациялау, салыстыру, талдау арқылы.

Қандай әдіс-тәсілдер арқылы дамиды?

– нарратологиялық талдау, мәтіндік интерпретация, storytelling, шығармашылық жазба, пікірталас арқылы.

Бұл нәтижелер мемуарлық прозаның тек әдеби жанр емес, тұлғаны қалыптастыратын педагогикалық құрал екенін дәлелдейді.

Жоғары оқу орындарында мемуарлық романдарды оқыту барысында тұлғаның дамуы тек теориялық пайымдаулармен емес, мәтіндік тәжірибе арқылы жүзеге асатыны анықталды. Әсіресе мемуарлық шығармалардағы авторлық «меннің» рефлексивтік табиғаты студенттің өзіндік санасын оята-тын негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Оқыту барысында қолданылатын әдіс-тәсілдер де тұлға дамуына тікелей әсер етеді. Мысалы, мәтіндік талдау студенттің аналитикалық ойлауын дамытса, пікірталас пен кейс-талдау оның коммуникативтік қабілетін жетілдіреді. Ал storytelling әдісі студенттің өзіндік тәжірибесін вербализациялауға мүмкіндік береді. Бұл тәсілдердің барлығы біріге отырып, мемуарлық прозаны оқыту үдерісін тұлға қалыптастыру кеңістігіне айналдырады. Осылайша, мемуарлық романдар арқылы тұлға дамуының нақты механизмі айқындалады: мәтін → түсіну → интерпретация → рефлексия → өзіндік таным.

Мемуарлық прозаны тек әдеби жанр ғана емес, тұлғаны дамытуға бағытталған кешенді педагогикалық құрал екенін көрсетуде оқыту үрдісінде төмендегідей технологияларды қолдануға болады:

1. Storytelling (ақпаратты, идеяны немесе тәжірибені әңгіме (оқиға) түрінде әсерлі жеткізу өнері) әдісі арқылы студент өз өміріндегі маңызды оқиғаларды баяндап, оларды мағыналандырады. Бұл әрекет мемуарлық мәтіннің құрылымын ішкі деңгейде түсінуге мүмкіндік береді. Студенттер мемуар негізінде «Менің өмірімдегі маңызды кезең» тақырыбында микро-мемуар жазады.

2. Digital storytelling (оқиға айтуды сандық технологиялар арқылы жүзеге асыру, яғни мәтін, дыбыс, бейне, сурет және анимацияны біріктіріп, мазмұнды әсерлі түрде жеткізу) технологиясы бұл үдерісті қазіргі цифрлық мәдениетпен байланыстырып, студенттің шығармашылық әлеуетін арттырады. Padlet, Canva арқылы визуалды мемуар жасау, автор өмірін timeline форматында көрсету.

3. Case-study (жағдаяттық талдау) әдісі – нақты тарихи-әдеби мәселені «кейс» ретінде ұсынып, студенттерді дерек, контекст және интерпретация арқылы өз бетінше қорытынды жасауға жетелейтін тәсіл. Бұл әдіс мемуарлық шығармаларды оқытуда тиімді, өйткені мұнда автор тұлғасы, тарихи кезең және баяндау формасы бір-бірімен тығыз байланысты. Мысал ретінде «Сәкен Сейфуллин неге өз өмірін осылай баяндады?» тақырыпты алайық. Бұл сұрақ – дайын жауабы бар факт емес, көпқабатты зерттеу мәселесі. Оны case-study форматына айналдырғанда, сабақ мынадай логикамен құрылады:

а. Кейс қою (problem framing). Студенттерге автордың мемуарлық мәтінінен (мысалы, «Тар жол, тайғақ кешу») үзінді ұсынылады. Сұрақ: Неліктен автор оқиғаларды дәл осылай іріктеп, осындай тілмен, осындай позициядан баяндайды?

ә. Контекст жинау (evidence gathering). Студенттер бірнеше бағытта дерек іздейді: тарихи жағдай (революция, кеңестік идеология), автордың өмірбаяны, сол кезеңдегі цензура, саяси қысым, жанр ерекшелігі (мемуар – көркем шығарма)

б. Талдау (analysis). Осы жерде маңыздысы, студенттер тек «не болды?» емес, «неге дәл осылай баяндалды?» деген сұраққа жауап іздейді. Мысалы: Автор өз бейнесін қаһарман ретінде құруға тырысты ма? Кейбір оқиғаларды саналы түрде өзгерткен немесе жұмсартқан ба? Бұл баяндау сол кезеңдегі идеологиялық талаптарға сәйкестендірілген бе?

4. Role-play (рөлдік ойын). Студент «автор», «сыншы», «оқырман» рөлінде пікірталас жүргізеді.

5. Нарративтік карта (Narrative mapping) оқиға, уақыт, кейіпкер, автор позициясын схемаға түсіру

6. AI және цифрлық құралдар мәтінді талдау (ChatGPT, Litmaps), визуализация (Midjourney).

Жоғары оқу орындарында мемуарлық романдарды оқыту арқылы тұлғаны дамыту мүмкіндіктерін айқындау тек теориялық пайымдаумен шектелмейді, ол нақты оқу үдерісінде жүзеге асырылатын әдістемелік жүйе арқылы дәлелденуі тиіс. Осы мақсатта «Мемуар және тұлғалық даму» атты оқу-әдістемелік кешен әзірленіп, оның мазмұны мен құрылымы мемуарлық прозаның нарративтік табиғатын студенттің жеке тәжірибесімен ұштастыруға бағытталды. Кешен құрамына 15 дәріс және 30 практикалық сабақ енгізіліп, олардың әрқайсысы тұлғаның танымдық, рефлексивтік және коммуникативтік дамуын қамтамасыз етуге бағдарланды.

Кешеннің дәрістік мазмұны жүйелі түрде мемуарлық жанрдың теориясынан бастап, оны тұлғалық даму құралы ретінде түсіндіруге дейінгі кезеңдерді қамтиды. Алғашқы дәрістерде мемуарлық романның жанрлық табиғаты, оның өзге прозалық формалардан айырмашылығы қарастырылады. Бұл жерде мемуардың деректілік пен көркемдіктің синтезіне негізделетіні, авторлық «меннің» баяндау құрылымына айналатыны, уақыттың ретроспективті ұйымдастырылатыны ғылыми тұрғыдан түсіндіріледі. Вольф Шмид мен Жерар Женетт теориялары негізінде баяндаушы, фокализация, уақыт категориялары нақты мәтіндер арқылы талданады.

Келесі дәрістерде қазақ мемуарлық романдарының классикалық үлгілері жүйелі түрде қарастырылады. Атап айтқанда, С. Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» шығармасы тарихи сана қалыптастыру тұрғысынан, С. Мұқановтың «Өмір мектебі» тұлғаның әлеуметтік қалыптасу эволюциясы тұрғысынан, М. Мағауиннің «Мен» авторлық рефлексия мен ұлттық болмыс тұрғысынан талданады. Бұл дәрістерде студент тек мәтінді мазмұндап қана қоймай, автордың өмірлік тәжірибесін нарративтік модель ретінде түсінуге үйренеді. Дәрістердің келесі блогы мемуарлық баяндаудың психологиялық және педагогикалық аспектілеріне арналған. Мұнда мемуардың тұлғаның өзін-өзі тануындағы рөлі, рефлексия механизмдері, эмоционалдық тәжірибені вербализациялау мәселелері қарастырылады. Халықаралық зерттеулерде мемуарлық баяндау «өзіндік тәжірибені құрылымдау арқылы тұлғаның ішкі тұтастығын қалыптастыратын құрал» ретінде сипатталатыны белгілі [10]. Осы тұжырымдар дәрістік мазмұнға енгізіліп, мемуарды оқытудың тек әдеби емес, психологиялық-педагогикалық маңызы ашылады.

Кешеннің соңғы дәрістері мемуарлық прозаны оқытудағы заманауи технологияларға бағытталған. Мұнда storytelling, digital storytelling, narrative mapping, case-study әдістері қарастырылып, олардың әрқайсысының оқу үдерісіндегі қызметі нақты мысалдармен түсіндіріледі. Бұл бөлімде студент тек теорияны меңгеріп қана қоймай, оны практикалық әрекетке айналдыру жолдарын түсінеді. Практикалық сабақтар жүйесі дәрістік материалды тереңдетуге және студенттің белсенді қатысуын қамтамасыз етуге бағытталған. Барлығы 30 практикалық сабақ үш негізгі бағытта ұйымдастырылды: мәтіндік талдау, интерпретация және шығармашылық рефлексия. Мәтіндік талдауға арналған сабақтарда студенттер мемуарлық шығармалардың нақты үзінділерімен жұмыс істейді. Мысалы, «автор ма, әлде нарратор ма?» деген сұрақ негізінде мәтіндегі «мен» формасы талданады. Бұл тапсырмалар нарратологиялық талдау дағдыларын қалыптастырып, студенттің сыни ойлауын дамытады. Жерар Женетт ұсынған фокализация теориясы осындай тапсырмаларда практикалық деңгейде меңгеріледі.

Интерпретациялық сабақтарда студенттер тарихи оқиғаларды әртүрлі позициядан қарастырады. Мысалы, кейс-талдау әдісі арқылы белгілі бір тарихи кезеңдегі автордың шешімдері мен көзқарастары талқыланады. Бұл тәсіл студенттің тарихи санасын қалыптастырып, өткенді қазіргі көзқараспен бағалауға мүмкіндік береді. Михаил Бахтин хронотоп теориясы негізінде уақыт пен кеңістіктің мәтіндегі ұйымдасуы да осындай талдаулар арқылы ашылады. Шығармашылық рефлексияға арналған сабақтар кешеннің ең маңызды бөліктерінің бірі болып табылады. Бұл сабақтарда студенттер өз өмір тәжірибесіне сүйене отырып, шағын мемуар мәтіндерін жазады, өмірлік оқиғаларын баяндап, оны талдайды. Storytelling технологиясы негізінде ұйымдастырылған бұл жұмыстар студенттің өзіндік «менін» тануына ықпал етеді. Digital storytelling әдісі арқылы студенттер өз мәтіндерін визуалды форматта ұсынып, қазіргі цифрлық мәдениетпен байланыс орнатады. Аталған әдістер студенттердің когнитивтік және эмоционалдық дамуына оң әсер етеді деп ойлаймыз.

Жүргізілген әдістемелік жүйе нәтижесінде студенттердің оқу үдерісіндегі белсенділігі артып, мәтінді қабылдау деңгейі тереңдейді. Мұнда студент мемуарлық мәтінді сыртқы объект ретінде емес,

өзінің ішкі тәжірибесімен байланыстыра қабылдай бастайды. Бұл құбылыс тұлғалық рефлексияның қалыптасқанын көрсетеді. Осылайша, «Мемуар және тұлғалық даму» оқу-әдістемелік кешенінің мазмұны мемуарлық прозаны оқытудың тиімді моделін ұсынады. Дәріс пен практиканың өзара байланысы, нарратологиялық талдау мен шығармашылық тапсырмалардың үйлесуі, инновациялық технологиялардың енгізілуі студенттің жан-жақты дамуына жағдай жасайды. Нәтижесінде мемуарлық романдарды оқыту тек әдеби білім берудің бір бөлігі емес, тұлғаның өзін-өзі тануына бағытталған кешенді педагогикалық үдеріс ретінде көрінеді.

Көркем әдебиетті оқу – тұлғаның рухани кемелденуін, мәдени санасының қалыптасуын және зияткерлік әлеуетінің дамуын қамтамасыз ететін кешенді білімдік-тәрбиелік үдеріс. Ол қазіргі әдеби білім беру парадигмасының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады.

Әдіскер-ғалымдардың: «Көркем әдебиет өткеніне қайырылмай, өзінің бүгінгі жеткен биігін өткенмен салыстырмай, қоғамы мен ортасында өткен дүбірлі оқиғалар мен тұлғаларды бейнелемей тұра алмайды. Суреткер өзінің көркемдік таным қабілетін жұмсай отырып, дәуір рухын, өмір болмысын танытатын шығармалар тудырады. Қазіргі әдебиетте тарихи тұлғаны таныту, оның өмір кезеңін, айналасын, жеке мінез болмысын суреттеуге деген қызығушылық өсуде. Әдебиеттің түрлі жанрларында шынайы адам болмысын жасау өрістеп, әсіресе мемуарлық өмірбаяндық, публицистикалық салада белең алды», – деген тұжырымдарының дұрыстығын бүгінгі тәжірибе қуаттай түседі [11, 85 б.].

Мемуарлық романдары ғылыми-әдістемелік тұрғыдан кешенді оқыту әдеби білімнің сапасын арттырып ғана қоймай, студенттердің тарихи жады мен ұлттық дүниетанымын қалыптасуына қызмет етеді. Сонымен бірге, мұндай тәсіл шығарманың жанрлық ерекшелігін, идеялық-көркемдік жүйесін және нарративтік құрылымын терең игеруге жағдай жасап, тарихи шындық пен авторлық дүниетанымының сабақтастығын талдау арқылы студенттердің ғылыми-зерттеушілік құзыреттілігі мен сыни ойлау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Мемуарлық романдарды ЖОО-да оқыту – тұлға дамуына ықпал ететін тиімді әдістемелік құрал. Бұл жанр тарихи шындық пен жеке тәжірибені ұштастырады, студенттің сыни және рефлексивтік ойлауын дамытады, ұлттық құндылықтарды меңгертеді. Инновациялық технологиялармен ұштастырылған жағдайда мемуарлық проза әдеби білім берудің жаңа парадигмасын қалыптастырады.

Нарратологиялық талдау, биографиялық интерпретация және инновациялық технологияларды ұштастыру арқылы мемуарлық мәтіндер тұлғаның өзін-өзі тану кеңістігіне айналады.

Мемуарлық романдарды ЖОО-да оқыту мәселесін талдау нәтижесінде бұл жанрдың тұлға қалыптастырудағы мүмкіндігі ерекше екендігі дәлелденді. Мемуарлық мәтіндер студенттің тек білімін толықтырып қана қоймай, оның ішкі әлеміне әсер етіп, өзіндік «менін» қалыптастыруға ықпал етеді.

Әдебиетті оқыту әдістемесіне қатысты ғылыми еңбектерде көркем мәтіннің тұлға дамуына әсері ерекше атап көрсетіледі. Мәселен, әдеби білім берудің гуманистік бағытында көркем шығарма оқушының жеке тәжірибесімен байланыста меңгерілуі тиіс деп қарастырылады. Бұл тұрғыда мемуарлық роман – ең тиімді құралдардың бірі, себебі онда өмір тәжірибесі тікелей бейнеленеді. Зерттеушілердің пікірінше, әдебиетті оқытудағы басты мақсат – мәтінді түсіндіру емес, оқырман тұлғасын қалыптастыру. Бұл қағида мемуарлық прозаны оқытуда толық жүзеге асады.

Қазіргі педагогикалық зерттеулерде рефлексия білім алушының дамуының негізгі шарты ретінде қарастырылады. Мемуарлық мәтіндер осы рефлексияны табиғи түрде іске қосады, себебі олар оқырманды өз өмірін қайта ойлауға жетелейді. Бұл тұрғыда мемуарлық прозаны оқыту – тек әдіс емес, тұлғаның ішкі дамуын ұйымдастыратын педагогикалық жүйе. Әдебиетті оқытудағы заманауи бағыттар, атап айтқанда, тұлғаға бағдарланған оқыту, конструктивизм, тәжірибеге негізделген білім беру мемуарлық романдарды оқытуда тиімді жүзеге асады. Өйткені бұл жанр студенттің белсенді қатысуын, өзіндік ойлауын және шығармашылық әрекетін талап етеді.

Мемуарлық романдарды оқыту арқылы тұлға өз тәжірибесін түсінеді, тарихи санасын қалыптастырады, сыни ойлауын дамытады, өзіндік «менін» айқындайды. Бұл нәтижелер мемуарлық прозаның әдеби білім берудегі рөлін жаңа деңгейде қарастыру қажеттігін көрсетеді. Сондықтан мемуарлық романдарды ЖОО бағдарламасына жүйелі енгізу қазіргі білім беру парадигмасының маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Мүдделер қақтығысы: Авторлар мүдделер қақтығысының жоқ екенін мәлімдейді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1 Гинзбург Л.Я. *О психологической прозе* [Текст] / Л.Я. Гинзбург. – Ленинград: Художественная литература, 1971. – 143 с.
- 2 Шмид В. *Нарратология* [Текст] / В. Шмид. – Москва: Языки славянской культуры, 2008. – 312 с.
- 3 Женетт Ж. *Работы по поэтике фигуры* [Текст] / Ж. Женетт. – Москва: Издательство им. Сабашниковых, 1998. – Т.2. – 944 с.
- 4 Сейфуллин С. *Тар жол, тайғақ кешу* [Мәтін] / С. Сейфуллин. – Алматы: Өлке, 2013. – 687 б.

- 5 McAdams D.P. *The psychology of life stories* [Text] / D.P. McAdams // *Review of General Psychology*. – 2001. – Vol. 5, no. 2. – P. 100-122. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.5.2.100>.
- 6 Мұқанов С. *Өмір мектебі* [Мәтін] / С. Мұқанов. – Алматы: «Өлке», 2018. – 520 б.
- 7 Мағауин М. *Мен* [Мәтін] / М. Мағауин. – Алматы: Гауһар, 1998. – 460 б.
- 8 Eakin P.J. *Living Autobiographically: How We Create Identity in Narrative* [Text] / P.J. Eakin. – Ithaca: Cornell University Press, 2008. – 208 p.
- 9 Бахтин М. *Автор и герой: к философским основам гуманитарных наук* [Текст] / М. Бахтин. – СПб.: Азбука, 2000. – 336 с.
- 10 Fass P.S. *The End of American Childhood: A History of Parenting from Life on the Frontier to the Managed Child* [Text] / P.S. Fass. – Princeton: Princeton University Press, 2016. – 334 p.
- 11 Байтанасова Қ., Айтуғанова С. *Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі. оқу құралы* [Мәтін] / Қ. Байтанасова, С. Айтуғанова. – Астана: Фолиант, 2008. – 158 б.

REFERENCES:

- 1 Ginzburg L.Ya. *O psihologicheskoy proze* [On psychological prose]. Leningrad, Hudozhestvennaya literatura, 1971, 143 p. (In Russian)
- 2 Shmid V. *Narratologiya* [Narratology]. Moscow, Yazy'ki slavyanskoj kul'tury', 2008, 312 p. (In Russian)
- 3 Zhenett Zh. *Raboty' po poe'tike figury'* [Works on the poetics of the figures]. Moscow, Izdatel'stvo im. Sabashnikov'y'h, 1998, vol. 2, 944 p. (In Russian)
- 4 Seifullin S. *Tar zhol, taigak keshu* [A hard road, a perilous journey]. Almaty, Olke, 2013, 687 p. (In Kazakh)
- 5 McAdams D.P. *The psychology of life stories. Review of General Psychology*, 2001, vol. 5, no. 2., pp. 100-122. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.5.2.100>.
- 6 Mukanov S. *Omır mektebi* [The School of Life]. Almaty, Olke, 2018, 520 p. (In Kazakh)
- 7 Magauin M. *Men* [Me]. Almaty, Gauhar, 1998, 460 p. (In Kazakh)
- 8 Eakin P.J. *Living Autobiographically: how we create identity in narrative*. Ithaca, Cornell University Press, 2008, 208 p.
- 9 Bahtin M. *Avtor i geroj: k filosofskim osnovam gumanitarny'h nauk* [Author and hero: towards the philosophical foundations of the humanities]. Saint Petersburg, Azbuka, 2000, 336 p. (In Russian)
- 10 Fass P. *The end of american childhood: a history of parenting from life on the frontier to the managed child*. Princeton, Princeton University Press, 2016, 334 p.
- 11 Baitanasova K., Aituganova S. *Kazak adebietin okytu adistemesi. Oku kuraly* [Methodology of teaching kazakh literature. Study guide]. Astana, Foliant, 2008, 158 p. (In Kazakh)

Жіберілген күні: 5 мамыр 2026 ж. Қабылданған күні: 7 маусым 2026 ж.

Жарияланған күні: 30 қыркүйек 2026 ж.

Авторлар туралы мәліметтер:

Галымжанова Зәуре Тойшыбекқызы* – PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, 010000, Астана қ., Е-496/30 көш, тел.: 87021092184, e-mail: zaure.galymzhanova@mail.ru.

Байтанасова Қарлығаш Медетқызы – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, 010000, Астана қ., Бектұров көш., 7/75, тел.: 87757618897, e-mail: k.baitanasova@mail.ru.

Галымжанова Зауре Тойшыбековна* – PhD докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Республика Казахстан, 010000, г. Астана, ул. Е-496/30, тел.: 87021092184, e-mail: zaure.galymzhanova@mail.ru.

Байтанасова Карлыгаш Медетовна – кандидат филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Республика Казахстан, 010000, г. Астана, ул. Бектұрова 7/75, тел.: 87757618897, e-mail: k.baitanasova@mail.ru.

Galymzhanova Zaure Toishybekovna* – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, E-496/30 Str., tel.: 87021092184, e-mail: zaure.galymzhanova@mail.ru.

Baitanassova Karlygash Medetovna – Candidate of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, 7/75 Bekturov Str., tel.: 87757618897, e-mail: k.baitanasova@mail.ru.